

Izvorni znanstveni članak
UDK 949.713-2 DUB: 930.25 »11/13«
Članak je primljen 18. I. 1990.

Milko Brković

Zavod za povijesne znanosti JAZU,
Zadar

SREDNJOVJEKOVNE LATINSKE ISPRAVE BOSANSKIH VLADARA IZDANE DUBROVNIKU

U ovom radu bit će govora o *poveljama* i *pismima* pisanim latinskim jezikom, koje su bosanski vladari u srednjem vijeku izdavali općini i gradu Dubrovniku. Riječ je o slijedećim ispravama: I. Povelja bana Kulina Dubrovniku kojom sklapa mir i prijateljstvo, podijelivši dubrovačkim trgovcima povlastice u Bosni god. 1189.¹ II. Povelja bana Stjepana II. Kotromanića kojom duguje Dubrovniku Rat, Ston, Prevlaku, otoke oko Rata i sve što je od Prevlake do Lovišća, uz godišnji prihod od 500 perpera god. 1333.² III. Pismo bana Stjepana II. Kotromanića Dubrovčanima kojim javlja da su dubrovački trgovci, koji su držali trg na Neretvi, sve namirili i ništa ne duguju god. 1334.³ IV. Povelja bana Tvrtka Dubrovčanima Klimi Držiću i Bisti Buniću kojom im potvrđuje da su podmirili sve račune u vrijeme njegova strica bana

¹ Tekst povelje obrađivan je prema primjerku koji se čuva u Historijskom arhivu u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, 38, tzv. starijem prijepisu. Latinski tekst objavili su: S. Ljubić, *Listine o odnošajih između Južnoga Slavenska i Mletačke Republike*, III, Zagreb 1872, str. 388 (tekst prema tzv. starijem prijepisu); I. Kukuljević-Sakcinski, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, II, Zagreb 1875, str. 152—153 (prema tzv. starijem prijepisu); J. Vrana, *Da li je sačuvan original isprave Kulina bana, Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. 2, Zagreb 1955, str. 5—57 (fotokopije sva tri sačuvana primjerka); G. Cremošnik, *Original povelje Kulina bana, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Sarajevo 1957, str. 195—215. (fotokopija tzv. starijeg prijepisa); J. Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1972, str. 95 (tekst lenjingradskog primjerka); S. Antoljak, *Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo 1971, str. 85 (prema Kukuljeviću); i drugi. Do danas su sačuvana tri primjerka te Kulinove povelje. Jedan se nalazi u Lenjingradu (*Arhiv Akademije nauka*), druga dva su u *Historijskom arhivu u Dubrovniku*. F. Miklošič prvi donosi da je primjerak u Lenjingradu original, a ostala dva da su prijepisi. Ti su prijepisi nastali prema nekima u 13. st. i dobili nazive »tzv. stariji prijepis« i »tzv. mlađi prijepis«.

² Historijski arhiv u Dubrovniku, *Acta et diplomata*, br. 90 (zbirka XIV st.) — original; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, X, Zagreb 1912, str. 77—79; S. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Beograd 1912, str. 301—303 — prema J. Gelcich, *Monumenta ragusina, libri reformationum*, V, str. 375 (ova dvojica ispuštaju početne dijelove i kraj povelje); V. Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika, Pelješki zbornik*, 1976, str. 81—92 (donosi prijevod na suvremeni hrvatski jezik većeg dijela ove povelje).

³ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae*, knj. br. 12, f. 12 (prijepis); M. Pucić, *Spomenici srpski*, II, Beograd 1862, br. 15, str. 14. T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, X, str. 195—196.

Stjepana kad su držali trgove u Neretvi i Ostružnici god. 1355.⁴ V. Povelja bana Tvrtka kojom skupa s bratom Vukom i majkom Jelenom prima dubrovačku općinu pod svoju zaštitu, također iz god. 1355.⁵ VI. Povelja bana Tvrtka, brata mu Vuka i majke Jelene dubrovačkoj općini o zaštiti i slobodi trgovanja god. 1356.⁶ VII. Pismo kralja Tvrtka I. Dubrovniku kojim traži od Dubrovčana mogoriš u iznosu od 800 florena god. 1385.⁷ VIII. Pismo kralja Tvrtka I. Dubrovčanima u kojem, preko svoga poslanika Splićanina Ciprijana Ivanova, traži dvije tisuće perpera kao Dmitrovdanski dohodak god. 1387.⁸ IX. Pismo kralja Dabiše Dubrovčanima u kojem javlja da je dao punomoć njihovom sugrađaninu Dragoju Gučetiću i njegovoj braći za istragu protiv bivšeg carinika u Srebrenici, također Dubrovčanina Novaka Maćedola god. 1392.⁹

I povelje i pisma spomenutih vladara isprave su u užem smislu riječi, ali se pisma ipak razlikuju od povelja, kako se može vidjeti u njihovoj diplomatičkoj obradi. Pisma, prije svega za razliku od povelja, ne sadrže u sebi *pravni čin*. Osim toga, nemaju ni formula *sankcije* i *koroboracije*. Osobito je koroboracija najbolji i najtočniji kriterij po kojem se razlikuju povelje od pisama. U ovim pismima nijednom nису navedeni *svjedoci*, pa je i to jedan od značajnih razlika između povelja i pisama o kojima je riječ. Doduše, ni u svim poveljama nisu navedeni svjedoci, ali se u takvim slučajevima po drugim karakteristikama zna da su povelje. *Pečat* je također jedan od kriterija za razlikovanje povelja od pisama. Sve navedene povelje imaju pečat, osim Kulinove, dok ga pisma nemaju. Kulinova povelja nema pečata jer on u 12. stoljeću u Bosni još nije uveden u isprave kao sredstvo ovjere. Na kraju, i prema *stilu pisanja* može se uočiti razlika između navedenih povelja i pisama.

⁴ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Diversa cancellariae*, XXV/18, pag. 86'—87. Povelju su objavili: M. Pucić, *Spomenici srpski*, II, br. 28, str. 23; K. Jireček, *Spomenici srpski, Spomenik Srpske kraljevske akademije*, XI/1892, str. 31—32; T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XII, Zagreb 1914, str. 269—270.

⁵ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, 194, Beč lat. (original). Povelju su objavili: F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih listina, Rad JAZU*, 1, Zagreb 1867, str. 145; Š. Ljubić, *Listine...*, III, str. 275—276; S. Novaković, *Zakonski spomenici...*, str. 173—174 (prema F. Račkom); T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XII, str. 305.

⁶ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, č 104, Beč 1006. Povelju su objavili: Š. Ljubić, *Listine...*, III, str. 312; F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih listina*, str. 149; S. Novaković, *Zakonski spomenici...*, str. 176—177 (prema Račkom); T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XII, str. 333; V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić* Beograd-Zemun 1925, str. 100.

⁷ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae* — izdvojene isprave, IV. a. 11 (original). Pismo su objavili: V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, str. 104; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka, Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, N. S., IV—V/1949—1950, Sarajevo 1950, str. 196—197.

⁸ *Historijski arhiv u Dubrovniku*, — izdvojene isprave, IV, a. 14. (original). Pismo su objavili: V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, str. 105; G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, str. 197.

⁹ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Prilozi arhivskim serijama*, IV a, 22 (original na papiru). Pismo su objavili: K. Jireček, *Srpski spomenici*, XI, str. 39—40; E. Fermentdžin, *Acta Bosnae potissimum ecclesiasticus cum insertis editorum documentorum regestis ab anno 925 usque ad annum 1752, Zagrabiae* 1892, str. 364 (regesta); T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XVII, Zagreb 1981, str. 442.

Kritički osvrt na tekstove i različitu transkripciju

U pogledu tekstova navedenih isprava i njihove kasnije transkripcije od strane objavljivača, sporne su Kulinova povelja iz god. 1189. (29. VIII), povelja bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II), povelje bana Tvrtka iz god. 1355. (1. IX) i 1356. (14. III) i Tvrtkovo kraljevsko pismo iz god. 1385. (3. XI).

Do danas su sačuvana tri primjerka Kulinove povelje iz godine 1189. (29. VIII). Jedan se nalazi u Lenjingradu (*Arhiv Akademije nauka*), druga dva su u *Historijskom arhivu* u Dubrovniku. F. Miklošič prvi donosi da je primjerak u Lenjingradu original, a ostala dva su prijepisi. Ti su prijepisi, nastali prema nekima u drugoj polovici 13. stoljeća, dobili nazive u historijskoj znanosti »tzv. stariji prijepis« (dubrovački primjerak koji ima devet redaka latinskog teksta) i »tzv. mlađi prijepis« (dubrovački primjerak koji ima sedam redaka latinskog teksta). O tome koji je od tri sačuvana primjerka original, do danas su poznata u našoj historiografiji dva stanovišta. Jedno je mišljenje iznio G. Čremošnik u svome radu »Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka«¹⁰, tvrdeći da je original lenjingradski primjerak, a u radu »Original povelja Kulina bana«¹¹, na osnovi pisma, jezika i ortografije, dokazuje da je pravi original tzv. stariji prijepis. Drukčijeg je mišljenja J. Vrana, koji je u svom radu »Da li je sačuvan original isprave Kulina bana«¹², temeljeno na paleografskoj, grafijskoj i jezičnoj analizi, da je lenjingradski primjerak koncept za original koji nije sačuvan, a ostala dva primjerka da su prijepisi iz približno istoga vremena. Vrana je kasnije promijenio mišljenje, vraćajući se, u radu pod naslovom »Koji je od triju sačuvanih primjeraka original isprave Kulina bana?«¹³, na stanovišta druge polovice 19. st. i prve polovice 20. st. kad su svi držali da je lenjingradski primjerak original a ostala dva primjerka da su tzv. prijepisi. U bosansko-hercegovačkoj diplomatiki, u pogledu te isprave, ostalo je važeće Čremošnikovo drugo mišljenje, iako i danas neki od bosansko-hercegovačkih srednjovjekovnih historičara drže da je lenjingradski primjerak original.

Sva tri primjerka ove povelje sadrže prvo latinski pa onda ćirilski tekst. U latinskim tekstovima postoje varijacije u pisanju pojedinih riječi. Lenjingradski primjerak ima skraćenicu »Sp̄u«, a ostala dva »Sp̄s«. Lenjingradski primjerak riječ »ban« ne krati dok ostala dva imaju oznaku za kraćenje »ban(us)«. Lenjingradski primjerak riječ »Culynus« također ne krati dok je druga dva primjerka krata. Tzv. stariji primjerak ima riječ »Bosene« umjesto »Bosne« kod druga dva primjerka. Tzv. mlađi primjerak ima skraćenicu »coiti«, a druga dva primjerka tu riječ ne krata (comiti). Lenjingradski primjerak ima skraćenicu »pače« dok druga dva primjerka ne krata tu riječ ostavljajući »pacem«. Lenjingradski primjerak ima riječ »ambulantes« bez skraćenja a druga dva je krata u »ābulātes«. Lenjingradski primjerak donosi riječ »mercante«, tzv.

¹⁰ G. Čremošnik, Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka, *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, III/1948, str. 103—143.

¹¹ Isti, Original povelja Kulina bana, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, N. S., sv. XII, Istorija i etnografija, Sarajevo 1957, str. 195—215.

¹² J. Vrana, Da li je sačuvan original isprave Kulina bana, *Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. 2, Zagreb 1955, str. 5—57.

¹³ Isti, Koji je od triju sačuvanih primjeraka original isprave Kulina bana?, *Radovi Zavoda za slavensku filologiju*, knj. 4, Zagreb 1961, str. 73—86.

stariji primjerak »mercantes«, a tzv. mlađi primjerak tu riječ krati u »mercātes«. Riječ »habitantes« lenjingradski primjerak ne krati dok je ostala dva primjerka krata u »habitātes«. Lenjingradski primjerak donosi riječ »transeuntes«, koju tzv. stariji primjerak krati u »trāseuntes«, a tzv. mlađi primjerak u »tanseūtes«. Tzv. mlađi primjerak donosi skraćenicu »ōsciētia«, a ostala dva »coscientia«. Tzv. mlađi primjerak ima skraćenicu »ūa« za »uera« koju ostala dva primjerka ne krata. Tzv. stariji primjerak ne krati riječ »recipere« dok je ostala dva primjerka krata u »recipe«. Isto tako tzv. stariji primjerak riječ »datione« ne krati a ostala dva krata u »datiōe«. Lenjingradski primjerak ima skraćenicu »uoluntt'« a ostala dva primjerka »uolūtātē«. Tzv. mlađi primjerak ima »apud'«, o ostala dva srednjovjekovno »aput«. Lenjingradski primjerak ima »fuerin'«, a ostala dva »fuerit«. Tzv. stariji primjerak ima riječ »manutenerere« koju ostala dva krata u »manutenene«. Tzv. mlađi primjerak ima skraćenicu »p̄bē«, a ostala dva »p̄bere«. Tzv. stariji primjerak ima skraćenicu »n̄m« a ostala dva »n̄r'«. Lenjingradski primjerak ima riječ »ingenio« koju ostala dva primjerka krata u »igenio«. Tzv. mlađi primjerak ima skraćenicu »adiuū« dok ostala dva ostavljaju neskraćeno »adiuuet«. Tzv. mlađi primjerak donosi skraćenicu »đi« za riječ »dei«, a ostala dva primjerka uopće nemaju te riječi. Lenjingradski primjerak donosi skraćenicu »euangl̄ya«, tzv. stariji primjerak »eūagelia«, a mlađi »euāglia«.

Iz ove usporedne paleografske analize sva tri primjerka ove isprave može se zaključiti slijedeće:

Lenjingradski primjerak ima dvanaest redaka teksta na latinskom jeziku, tzv. stariji prijepis ima devet redaka, a tzv. mlađi prijepis ima samo sedam redaka. Lenjingradski primjerak ima osamnaest riječi pisanih različito, od tzv. starijeg prijepisa, a devetnaest od tzv. mlađeg. Tzv. stariji prijepis ima šesnaest riječi različito pisanih od tzv. mlađeg prijepisa. Najveća je dakle razlika u pisanju riječi između lenjingradskog primjerka i tzv. mlađeg prijepisa, a najmanja između tzv. starijeg i mlađeg prijepisa. Tzv. mlađi prijepis ima jednu riječ više nego druga dva primjerka. Sve ovo ukazuje na to da bi tzv. stariji prijepis mogao doista biti izvornik *original*, a ostala dva primjerka stari prijepisi koji su vremenski veoma blizu originalu. Međutim, naše mišljenje se nadovezuje i upotpunjuje Čremošnikovo, iako nije ni važno koji je od triju sačuvanih primjeraka ove isprave original. Originali su sva tri primjerka jer su nastali približno u isto vrijeme. Kao što ćemo vidjeti u slijedećoj bosanskoj ispravi izdanoj Dubrovniku, u povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II), ovakve su se dvojezične isprave pisale u četiri primjerka. Dva su pripadala bosanskoj strani a druga dva dubrovačkoj. Svakome dakle po jedan latinski i po jedan »slavenski« primjerak. Kulinova povelja, i latinski i »slavenski« tekst, pisana je na istoj pergameni radi toga što je njezin sadržaj kratak pa je mogao stati na već pripremljeni format pergamene kojeg je notar imao kod sebe. Stvar je u tome da je postojao još jedan primjerak ove Kulinove isprave, koji do naših dana nije sačuvan, kao što nisu sačuvana još dva primjerka povelje Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333., iako se zasigurno zna da su napisana. I taj četvrti je original, mada i on kao ni ostala tri nisu morali nastati istovremeno, nego onda kad je notar odnosno notari ili pak sama kancelarija, uspjeli sačinili sva četiri primjerka i predati ih strankama. Razlike u skraćenicama, rukopisu, duktusu i drugome sasvim su opravdane, jer ni isti notar ne može isti tekst potpuno jednako napisati u četiri primjerka.

Povelja bana Stjepana II. Kotromanića izdana Dubrovčanima god. 1333. (15. II) u Srebreniku, do naših je dana sačuvana u originalu i već nekoliko puta objavljivana. Međutim niti jednom nije točno transkribiran latinski primjerak, tako da objavljeni tekst ne može poslužiti historičarima kao poduzdana isprava nego se mora konzultirati njezin izvornik (original). Za ovu povelju Vjekoslav Klaić kazuje da je prijevod ćirilске.¹⁴ Ova tvrdnja ne stoji jer se na temelju analize i usporedbe oba sačuvana izvornika može zaključiti da su to dva originala pisana na dva jezika s istim sadržajem. U latinskom tekstu se navodi: »Et de predictis omnibus facta et scripta sunt quatuor privilegia simile vnum alteri, duo scripta in gramatica latina, et alia in sclauonesco, de quibus idem dominus banus habet duo, vnum videlicet in latino et aliud in sclauonico, et comune et homines Ragusii similiter habemus alia duo in latino et aliud in sclauonico«. Isto se tako i u ćirilskom primjerku navode na prvom mjestu latinski primjerci pa onda slavenski, pa bi stoga ova isprava prije mogla biti prijevod s latinskog, ako bi se pravilo takvu usporedbu, dakle obratno Klaićevu mišljenju. Odmah u uvodnom dijelu isprave sama verbalna invokacija kazuje da ta povelja nije prevedena nego dvojezično napisana možda od istoga dubrovačkog notara. Da je prijevod na latinski, invokacija bi bila prevedena s onim elementima koji su sadržani u ćirilskoj invokaciji, a isto tako i u obratnom slučaju. Da je prijevod s latinskog, ćirilska bi invokacija sadržavala elemente latinske. Pored ovoga, ima elemenata u latinskom primjerku kojih nema u slavenskom i obratno, ali je objekt *ugovora* isti i u jednom i u drugom tekstu. U oba se primjerka spominje zlatni pečat, a u latinskom još i viseći.

Josip Gelcich ispušta početne dijelove latinskog teksta ove isprave a njezin kraj veoma skraćuje ispuštajući čak i imena svjedoka.¹⁵ Osim toga, Gelcich neke riječi nije uspio pročitati pa je ostavio praznine na njihovim mjestima, a neke je pročitao u neodgovarajućim padežima. Iste pogreške učinio je i S. Novaković koji je ovu povelju jednostavno preuzeo od Gelcicha ne ispravivši njegovo čitanje.¹⁶ Smičiklasov *Codex* je ovu povelju donio u njezinom latinskom i u ćirilskom tekstu originala u cjelini.¹⁷ Međutim, latinski tekst je okrnjen, iako su mnoge riječi pročitane točnije nego kod drugih. U *Codexu* cijeli jedan redak isprave uopće nije pročitao. On glasi: »dominationi uel dominatori, offerimus nos predictum banum et nostros filios masculos et heredes et successores dicto comuni«. Također je u koroboraciji ispušteno dosta riječi njezina teksta, a ono što je doneseno sve je ispremješano tako da se ne može povezati smisao u ovom dijelu te povelje.

Povelja bana Tvrtka izdana Dubrovčanima god. 1355. (1. IX) nekoliko je puta objavljivana od raznih izdavača. Međutim, u njoj su neke riječi različito transkribirane. Š. Ljubić u svojim *Listinama*¹⁸ donosi ime Tvrtkovo kao »Tvarccho« a ne »Tuertcho« kako stoji u prvom retku izvornika i kako su tu riječ drugi pročitali. F. Rački¹⁹ na jednom mjestu čita »Amicus« umjesto

¹⁴ V. Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb 1882, str. 116—117.

¹⁵ J. Gelcich, *Monumenta ragusina, libri reformationum*, V, Zagreb 1879—1897, str. 375.

¹⁶ S. Novaković, *Zakonski spomenici srpskih država srednjega veka*, Beograd 1912, str. 301—303.

¹⁷ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, X, str. 77—79.

¹⁸ Š. Ljubić, *Listine...*, III, str. 275—276.

¹⁹ F. Rački, *Prilozi za sbirku srbskih listina*, str. 145.

»amicis« kako je u originalu i kako su drugi pročitali. U originalu u drugom retku stoji »de Drssa« a svi objavljiivači ove povelje donose da je to »de Dessa«. U izvorniku u četvrtom retku nalazi se izraz »dicimus per« i tako su ga svi pročitali osim Ljubića, koji ga čita kao »dicimus, quod«. U istom retku originala svi čitaju »uota nostra« a samo Ljubić »vota vestra«. U sedmom retku originala nalazi se izraz »omnem graciam« kojega Rački čita kao »omnem fiduciam«. U devetom retku originala napisana je riječ »as« što bi trebalo značiti »has«, koju Ljubić čita kao »ac«. U desetom retku originala stoji »communitati« što Rački čita kao »comunitateque«. U istom retku izraz »ciuitatis Ragusiensis« svi tako čitaju, osim Ljubića koji ga čita kao »Rogusiensi« i bez »ciuitatis«. Također u istom retku u originalu stoji »habebamus« i svi ga tako čitaju, osim Ljubića koji ga čita kao »habeamus«. Iz priloženog se vidi da je Ljubićevo čitanje ove isprave najrazličitije od svih drugih, najviše odstupa od originala od svih drugih objavljiivača.

Povelju bana Tvrtka iz god. 1356. (14. III) izdanu Dubrovčanima različito su transkribirali pojedini njezini objavljiivači. U prvom retku ove povelje ime »Tuerto«, kako stoji u izvorniku, Ljubić²⁰ čita kao »Tuerco«, a ostali kao »Tuerdco«. Čorović²¹ je tu riječ točno pročitao. U istom retku riječ »karissima«, kako stoji u izvorniku, Ljubić čita kao »komitissa«, Čorović kao »illustrissima«, Smičiklasov *Codex*²² također kako stoji u originalu. U drugom retku izvornika riječ »Nicolao« svi tako čitaju, osim Ljubića koji čita kao »Vitatio«. U trećem retku riječ »obligastis« svi čitaju kao »obligatis«, osim Ljubića koji je čita kao što piše u originalu. U šestom retku riječ »graciam« Rački i Smičiklasov *Codex* čitaju kao »fiduciam«, a Čorović kao »gratam«. Ljubić ispravno čita kao u originalu (graciam). U desetom retku riječ »Quatrogesima« svi čitaju kao »quadragessime«, osim Čorovića koji tu riječ ispravno čita.

Pismo kralja Tvrtka I. Dubrovčanima iz god. 1385. (3. XI) u trećem retku Čorović²³ čita »sospita« a u originalu je »sospitate« kao što je i Čremošnik²⁴ pročitao. U četvrtom retku izvornika stoji »ceterum« a kod Čremošnika »centrum«. Kod Čorovića je kao u izvorniku. U istom retku kod Čorovića je »veram« a kod Čremošnika »vestram«. Mislim da ovu skraćenicu treba razriješiti kao što je kod Čremošnika (vestram). U petom retku istu skraćenicu Čorović razrješava sa »veram«, a Čremošnik sa »vestram«. U istom redu slijedeću skraćenicu Čorović razrješuje sa »Quatinus« a Čremošnik s »quatenus«. Smatram da je Čremošnik u pravu. U šestom redu Čorović skraćenicu (ūrē) razrješava s »vere« a Čremošnik s »vestre«. Čremošnik je u pravu. U osmom redu oštećena riječ po Čoroviću počinje sa »sc . . .« a u izvorniku je očito »su . . .« kao što je i Čremošnik uočio. U zadnjem redu prvu riječ Čremošnik razrješava sa »tercio« a u izvorniku je vidljivo da je to »tercia« kao što je i Čorović pročitao.

²⁰ Š. Ljubić, *Listine . . .*, III, str. 312.

²¹ V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, str. 100.

²² T. Smičiklas, *Codex diplomaticus . . .*, XII, str. 333.

²³ V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, str. 104.

²⁴ G. Čremošnik, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM, IV—V/1949—1950, str. 196—197.

Diplomatičke formule

Latinske povelje i pisma izdane Dubrovniku od strane bosanskih vladara imaju svoje konvencionalne dijelove. To su: *protokol* (uvod), *tekst* ili *kontekst*, ili *korpus* i *eshatokol* (zaključak). Ti su konvencionalni dijelovi potpuniji u poveljama nego li u pismima. Protokol se sastoji od invokacije, intitulacije, devocije, inskripcije i salutacije. U tekst ili korpus uključeni su arenga, promulgacija, naracija, peticija, dispozicija, sankcija, koroboracija i svjedoci, a u eshatokol datacija, subskripcija i notar.

Invokacija je u navedenim ispravama izdanim Dubrovniku prisutna u Kulinovoj povelji iz god. 1189. (29. VIII)²⁵ u *verbalnom* i *simboličkom* obliku (invocatio verbalis i invocatio simbolica). Simbolička je u obliku križa, dok je verbalna u poznatoj formuli koja se upotrebljava na Zapadu, a preuzeta je s Istoka. Ona glasi: »In nomine patris et filii et spiritus sancti amen«. Ima biblijsko-teološki sadržaj u kojem se pojedinačno zazivaju sve tri kršćanske osobe Božanstva, a proširena je potvrdnim izrazom »amen«. U bosanske je latinske isprave ušla preko zapadnih srednjovjekovnih državnih kancelarija, u prvom redu ugarsko-hrvatske, dubrovačke i talijanske.

Verbalna invokacija je također prisutna u povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II).²⁶ Ona glasi: »In nomine sancte et individue trinitatis amen«. U njoj se ne zazivaju pojedinačno božanske osobe, nego jednom riječi (trinitas) kao nedjeljivo jedinstvo popraćeno s epitetima »sancte et individue«. Ostale latinske isprave upućene Dubrovniku od strane bosanskih vladara nemaju formulu invokacije.

Intitulacija. Najstarija intitulacija u sačuvanim bosanskim poveljama i pismima sadržana je upravo u navedenoj Kulinovoj povelji upućenoj Dubrovniku 1189. godine. Ona glasi: »Ego banus Culinus Bosene«. Ona je kratka i jednostavna a odnosi se samo na Bosnu, što je i razumljivo, jer je Bosna u to vrijeme zasebna upravna jedinica odnosno odvojena je od Huma. Da je sačuvano više Kulinovih isprava, ova bi intitulacija vjerojatno bila i opširnija.

Intitulacija u povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II) glasi: »Stephanus dei gracia banus Bosne, Salle, Vzore ac dominus generalis tocius terre Chelmie.«²⁷ Ova je intitulacija bana Stjepana II. Kotromanića odraz vlasti nad stečenim teritorijem. On je u prvom redu ban Bosne. Tu su titulu neposredno prije njega u Bosni nosili knezovi Bribirski. Zatim slijede zemlje Soli i Usora koje su dosta rano ušle u sastav srednjovjekovne Bosne. Zatim je on »dominus generalis tocius terre Chelmie«. Taj su izraz također prije njega imali u svojoj intitulaciji knezovi Bribirski, ali nije od njih direktno naslijeđen Hum već ga je Kotromanić povratio u borbi protiv srpskog vladara. U pismu iz god. 1334. (10. XII) intitulacija bana Stjepana II. Kotromanića je dosta kraća i glasi: »Stephanus dei gracia banus Bossine.«²⁸ Nije nikako moguće da je već tada predao Hum ugarsko-hrvatskom kralju Lu-

²⁵ I. Kukuljević-Sakcinski, *Codex diplomaticus...*, II, str. 152—153 (prema tzv. starijem prijepisu).

²⁶ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, X, str. 77—79.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Ibidem, str. 195—196.

doviku I. u ime miraza kćeri Elizabete, jer se u njegovim kasnijim ispravama nalazi Hum u intitulaciji. Njegova najkompletnija intitulacija sadržana je u njegovoj ispravi iz god. 1345. (23. VI) izdanoj cetinskom knezu Ivanu Nelipčiću,²⁹ pa se stoga može zaključiti da se intitulacija bana Stjepana II. Kotromanića sadržana u pismima razlikuje od one u njegovim poveljama. To nam pokazuje, pored spomenutog pisma izdanog Dubrovčanima god. 1334, i njegovo pismo iz god. 1339. (7. X) izdano Trogiranima u vezi s trgovačkim povlasticama.³⁰ U pismima je dakle kraća a u poveljama opširnija. Tako je naime i u stvarnosti. On je najprije ban Bosne a onda s vremenom slijede drugi dodaci. Za njegovu je intitulaciju karakteristično da sadrži *devocijsku formulu* koju njegovi prethodnici nemaju, osim bana Prijezde. To je pak jedna od oznaka vladarske samostalnosti u Bosni.

Intitulacija Tvrtkovich banskih isprava izdanih Dubrovniku jest intitulacija više osoba, osim u povelji iz god. 1355. (13. II)³¹ koja glasi: »Tuerthko dei gracia banus Bossine«. Ta je njegova intitulacija kratka i jednostavna. U istoj toj povelji nalazi se i intitulacija Tvrtkova velmože Miloša Radoslavića koja glasi: »Milos Radolauich, homo domini domini Tuertichi, inclito bani Bossine«. Već slijedeća Tvrtkova banska povelja, iz god. 1356. (14. III),³² sadrži drukčiju intitulaciju koja glasi: »Tuerdico dei gracia Bozne banus una cum dilecto fratre suo comite Vulk ac karissima matre nostra Helena«. Iz te se intitulacije vidi da ban Tvrtko upravlja banovinom Bosnom u zajedništvu s bratom Vukom i majkom Jelenom. Isto tako je i u povelji iz iste godine, dana 1. studenoga, čija intitulacija glasi: »Thverdco dei gratia Banus totius Bozne, necnon et totius Vzure ac Solle, frater noster carissimus, una cum dilecta matre nostra domina Elena«. ³³ Tu je posebno naglašeno da je on ban cijele Bosne, cijele Usore i Soli skupa s bratom i majkom. Međutim u pismu, u kojemu se govori o povlasticama mletačkim trgovcima u Bosni, iz god. 1366. (29. III)³⁴ nema u intitulaciji brata mu, što je znak da su odnosi poremećeni, a drugi nam izvori govore da je posrijedi međusobna borba za vlast. Uočljivo je da sve ove Tvrtkove banske isprave u intitulaciji nemaju kasnijeg njegova imena »Stephanus« koje će dobiti krunjenjem, kao i svi njegovi nasljednici kraljevi, niti zamjenice »nos« koja se skoro redovito u prijevodima sa »slavenskog« jezika javlja u prvom licu jednine — »ego«. Također sve Tvrtkove banske povelje i pisma sadrže unutar intitulacije i devociju što je također kasnije redovito prisutno i u njegovim kraljevskim poveljama i pismima. U njegovom kraljevskom pismu Dubrovniku iz god. 1385. (3. XI)³⁵ intitulacija glasi: »Stephanus Tuertcho, dei gratia Rex Rascie, Bossne, Mari(timarumque)«, a u njegovom drugom kraljevskom pismu upućenom Dubrovčanima god. 1387. (20. X)³⁶ glasi: »Stephanus Tuertcho dei gratia rex Rascie, Bosne, Maritimeque etc.« Nalazi se na kraju isprave iz razloga što je ona ujedno i potpis vladara na tom pismu. To je njegova kraljevska intitulacija

²⁹ Ibidem, XI, Zagreb 1913, str. 207—208.

³⁰ I. Lucius, *Memorie istoriche di Tragurio ora detto Traù*, Venetia M. Dc. LXXIV, str. 224.

³¹ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XII, str. 305.

³² Ibidem, str. 333.

³³ L. Thallóczy, *Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter*, München und Leipzig 1914, str. 331—332.

³⁴ Š. Ljubić, *Listine...*, IV, Zagreb 1874, str. 84.

³⁵ V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, str. 104.

³⁶ Ibidem, str. 105.

a on je tada već duže godina kralj. Nije poznato jesu li sačuvane odnosno jesu li postojale njegove kraljevske latinske povelje upućene Dubrovniku, dok je poznato da su ćirilske upućivane. Može se ukratko reći za njegovu kraljevsku intitulaciju da u njoj nije prisutno više osoba kao u banskoj. Uz njegovo ime nalaze se samo imena zemalja kojima je upravljao. Najkonstantniji oblik Tvrtkove kraljevske intitulacije glasi: »Nos Stephanus Tuerthco Dei gracia Rex Rassie, Bosne etc.«

U pismu kralja Dabiše upućenom Dubrovčanima god. 1392. (6. VI)³⁷ intitulacija se nalazi *a tergo* isprave i glasi: »Stephanus Dabissa, dei gratia Rascie, Bosne Maritimeque etc. rex«. Slična je intitulaciji kralja Tvrtka I, što je i razumljivo jer je kralj Dabiša prvi Tvrtkov nasljednik na prijestolju.

Devocija ili devocijska formula prisutna je u svim ispravama, i poveljama i pismima upućenim Dubrovniku od strane bosanskih vladara, osim u Kulinovoj povelji iz god. 1189. Devocijom bosanski vladari naglašavaju da su oni banovi ili kraljevi *Božjom milošću*. Ta formula ima konstantan oblik »dei gratia« i uvijek se nalazi unutar intitulacije. I ona, kao i invokacija, ima biblijsko-teološki sadržaj što pokazuje da je ušla u isprave preko crkvenih krugova.

Inskripcija ima ulogu *adrese* u ispravama. U svim latinskim poveljama i pismima bosanskih vladara upućenih Dubrovniku ima pojedinačni oblik, to jest odnosi se konkretno na Dubrovnik i Dubrovčane, osim u povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II) gdje ima opći oblik odnosno upućena je svima koji će vidjeti ispravu »sada i ubuduće«.³⁸ Inskripcija svih tih isprava upućenih Dubrovniku ima međudržavno značenje.

Salutacija kao diplomatska formula također je prisutna u latinskim ispravama, ali ne u svima, izdanim Dubrovniku od strane bosanskih vladara. Uglavnom slijedi poslije inskripcije. Ona se u bosanskoj latinskoj kancelariji upotrebljava od 13. stoljeća, kako se može vidjeti iz povelje bana Prijezde god. 1287.³⁹ Stoga je i nema u Kulinovoj povelji Dubrovniku godine 1189. U pismu bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1334. (10. XII) veoma je kratka i glasi: »salutem cum amore«.⁴⁰ Stjepanova povelja Dubrovniku iz prethodne godine (1333) nema salutacije, najvjerojatnije stoga što je ta isprava međudržavni ugovor o dijelu granice između Bosne i Dubrovnika.

Sve latinske povelje bana Tvrtka upućene Dubrovniku sadrže formulu salutacije. Godine 1355. (13. II) ona glasi: »salutem et bonorum omnium incrementa«⁴¹, 1355. (1. IX) »fauorem et amicitie largitatem«⁴² i 1356. (14. III) »salutem et gratiam ac fauoris beneplacitum«.⁴³ U njegovom kraljevskom pismu iz god. 1387. (20. X) salutacija je na početku i ima oblik »Amici karissimi«.⁴⁴ Isti takav oblik ima i u Dabišinom pismu iz god. 1392. (6. VI).⁴⁵

³⁷ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus ...*, XVII, str. 458—460.

³⁸ *Ibidem*, X, str. 77—79.

³⁹ *Ibidem*, VI, Zagreb 1908, str. 588—589.

⁴⁰ *Ibidem*, X, str. 195—196.

⁴¹ *Ibidem*, XII, str. 269—270.

⁴² *Ibidem*, str. 305.

⁴³ *Ibidem*, str. 333.

⁴⁴ V. Čorović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, str. 105.

⁴⁵ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus ...*, XVII, str. 442.

Arenga je kao diplomatska formula između svih latinskih isprava upućenih Dubrovniku od strane bosanskih vladara, prisutna jedino u povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II).⁴⁶ Ona glasi: »Si amicos deuotos et seruitores nostros diligimus et eis gratiam nostram impendimus cum amore sicut expedit immunitatam bona singulis ostendentes«. Služi kao ukras u ispravi i izražava banovu nagradu prijateljima i vjernim službenicima. Ako su banovi prijatelji i podanici vjerni svome banu, ni njegova milost prema njima neće zatajiti.

Promulgacija, notifikacija ili pak publikacija prisutna je samo u ispravama bana Stjepana II. Kotromanića. U njegovoj povelji iz god. 1333. (15. II) glasi: »notum igitur facimus«, a u pismu iz god. 1334. (10. XII) »noverit vestra universalis amicitia«.⁴⁷ Njome se pomoću takvih izraza ukratko najavljuje sadržaj isprave.

Naracija ili ekspozicija svojim sadržajem u bosanskim latinskim ispravama upućenim Dubrovniku govori o okolnostima koje su prethodile pravnom činu. Nalazi se neposredno ispred dispozicije a sadrži historijske podatke u vezi s Dubrovnikom, osobito navođenje pojedinih osoba, i Bosne. Sadržaj naracije za svaku od tih navedenih isprava bit će donešen u historijskom sadržaju.

Dispozicija obuhvaća najveći i najvažniji dio teksta isprava. Na osnovi dispozicije donose se historijske činjenice u svim srednjovjekovnim povijestima koje se pozivaju na isprave. Ona je ustvari najveći dio historijskog sadržaja svake pojedine povelje i pisma, pa će stoga o njezinom sadržaju također biti više govora u historijskom sadržaju bosanskih latinskih isprava izdanih Dubrovniku. Dispozicija izražava volju donatora u pogledu pravnog čina odnosno donosi materijalni ili moralni objekt povelje ili pisma. Sve latinske isprave upućene Dubrovniku od strane bosanskih vladara sadrže formulu dispozicije.

Sankcija kao formula ne postoji u latinskim ispravama izdanim Dubrovniku od strane bosanskih vladara. Nju bi se trebalo očekivati bar u poveljama, ali je nema ni tu zbog toga što su te isprave izdavane na temelju prijateljskih odnosa Dubrovnika i Bosne.

Koroboracija kao diplomatska formula prisutna je samo u poveljama bosanskih vladara izdanih Dubrovniku, ali ne i u pismima. Njome donator najavljuje sredstva i način kojima pravnom činu osigurava pravni učinak. To je u našem slučaju *pečat*. Kulinova povelja iz god. 1189. nema koroboracije niti pečata jer on tada još nije ušao u bosanske isprave kao sredstvo ovjere. Valjanost te isprave sadržana je u formuli *zakletve*. U povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II)⁴⁸ navodi se zlatni viseći pečat. Uz pečat, svjedoke i zakletva bana jamstvo je da će se obećano u ispravi ispuniti. I u poveljama bana Tvrtka izdanih Dubrovniku prisutan je također

⁴⁶ *Ibidem*, X, str. 77—79.

⁴⁷ *Ibidem*, str. 195—196, 494—495.

⁴⁸ *Ibidem*, str. 77—79.

pečat kao sredstvo ovjere tih isprava. Koroboracija se nalazi odmah poslije dispozicije kako bi osigurala njezino ostvarenje.

Svjedoci su prisutni u povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II)⁴⁹ i u povelji bana Tvrtka iz god. 1355. (13. II).⁵⁰ Među Stjepanovim svjedocima navedeni su: Vilan Tihoradić, Radoslav Hlapović, Miloš Vukasić, Hrvatinić, Stjepan Družić, Tvrtko Anahnović, Divoš Tihoradić, Srećko Hlapović i Dubrovčanin Mihovil Menčetić. Tvrtkovi svjedoci su: bosanski biskup fra Peregrin, vikar bosanske biskupije fra Franjo iz Firenze, prepozit bosanske biskupije svećenik Nikola, lektor bosanske biskupije svećenik Petar, knez Vukoslav Nahojević, knez Mustanj Bubanić, knez Stipoje Hrvatinić, knez Stepsa sin Stjepana Družića, magistar Nikola sin Mihovila župana iz Bosne, Klečina župan iz Đakova, podanik navedenog biskupa i sam notar dotične isprave.

Datacija povelje Kulina bana iz god. 1189. sačuvana je u ćirilskom tekstu te isprave.⁵¹ U povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II)⁵² datacija se nalazi na početku, odmah iza invokacije. Sadrži izraz »Anno domini« pa godinu, *indikciju*, zatim dan i mjesec. Njegovo pismo iz god. 1334. (10. XII) ima ovu dataciju: »Datum in Bossina in curia nostra die et anno prenotati.«⁵³ Ova je isprava, naime sačuvana u prijepisu u »Diversa cancellariae« u Dubrovniku pa je notar skratio datum ove isprave stavivši ga naprijed, i to prema dubrovačkom navođenju datuma (Die sabati decimo decembris). Ovdje se prvi i jedini put u bosanskim latinskim ispravama navodi ime dana. U ovoj se ispravi također prvi put navodi toponim *Bosna*.

Isprave bana Tvrtka izdane Dubrovniku imaju dataciju na kraju. Njegova bosanska povelja iz god. 1355. (13. II)⁵⁴ ima dataciju prije subskripcije, a sadrži *actum* i *datum*. Naznačeno je da je ona i sastavljena i izdana u Đakovu. Navodi se i gdje je u Đakovu sastavljena (in Dyaco prope ecclesiam catedralem), pa onda iza toga dan, mjesec i godina. Slijedeća njegova banska povelja iz god. 1355. (1. IX)⁵⁵ također sadrži u dataciji mjesto nastanka i izdavanja te povelje (Data et acta in nostro castro Vizoka uocata). Iza toga dolazi dan, mjesec i godina. Njegova povelja iz god. 1356. (14. III)⁵⁶ ima također dataciju na kraju i sadrži samo »data«, što pak može značiti ili izdavanje ili sastavljanje isprave, ali može označavati i obadvoje istovremeno, tim više što se navodi da je ona »Data in curia nostra Nerethua«. U njoj se također navodi dan prema blagdanu (feria secunda post dominicam primam), pa onda godina (anno domini). Tvrtkovo pismo iz god. 1385. (3. XI)⁵⁷ moglo je najprije biti izdano u Sutjesci. Na njegovom se originalu može pročitati »tercia die mensis nouembris sub anno dominice incarnationis millesimo«. Ostalo je oštećeno, ali se točna godina zna prema dubrovačkim *Diversa Cancellariae*

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ Ibidem, XII, str. 269—270.

⁵¹ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, 38.

⁵² T. S mić i k l a s, *Codex diplomaticus* . . . , X, str. 77—79.

⁵³ Ibidem, str. 195—196.

⁵⁴ Ibidem, XII, str. 269—270.

⁵⁵ Ibidem, str. 305.

⁵⁶ Ibidem, str. 333.

⁵⁷ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Diversa Cancellariae* — izdvojene isprave, IV. a 11 (original).

riae u kojima je ova isprava sačuvana kao prilog pod godinom 1386. Isto je tako prema *Diversa Cancellariae* znano za godinu njegova pisma, također upućenog Dubrovčanima, 1387. (20. X).⁵⁸

Datacija Dabišinog pisma Dubrovniku iz god. 1392. (6. VI)⁵⁹ sadrži poblize mjesto nastanka i izdanja isprave (Data in Bradina in loco campestri qui dicitur Nauian). Iza toga dolazi uobičajeno dan, mjesec i godina. Ova Dabišina isprava jasno pokazuje da je osoblje njegove kancelarije putovalo s njim.

Subskripcija kao diplomatska formula nije redovito prisutna u latinskim ispravama bosanskih vladara upućenih Dubrovniku. Opisana subskripcija sadržana je u Tvrtkovoju banskoju povelji iz god. 1355. (13. II).⁶⁰ Ona glasi: »Et in dicto instrumento manu propria predictorum fratris Peregrini episcopi et fratris Francisci vicarii est subscriptio facta«. Subskripcija njegovog kraljevskog pisma iz god. 1387. (20. X)⁶¹, ima ulogu intitulacije u ispravi i glasi: »Stephanus Tuartcho dei gratia rex Rascie, Bosne, Maritimeque etc.« Takvu ulogu ima i subskripcija u pismu kralja Dabiše iz god. 1392. (6. VI).⁶² Ona glasi: »Stephanus Dabissa dei gratia rex Rascie, Bosne Maritimeque etc. rex«, a nalazi se *a tergo* isprave.

Aprekacija kao diplomatska formula od svih navedenih bosanskih isprava upućenih Dubrovniku nalazi se samo u Kulinovoj povelji iz god. 1189.⁶³ Ona glasi: »sic me deus et hec sancta IIII-or euangelia adiuuat«. To je njezin duži oblik jer se ona sastoji uglavnom samo od jedne riječi (amen). Aprekacija kao formula izražava želju svih sudionika da sadržaj isprave bude uspješan. Ona je ustvari skupa s invokacijom okvir onoga što je doneseno u ispravi. Te dvije formule sadrže načelo da svako djelo treba započeti i završiti spominjanjem Boga. Kao što je invokacija početak isprave, tako je aprekcija njezin kraj. Aprekacija je također ušla u isprave preko crkvenih krugova.

Notari se ne navode u navedenim bosanskim latinskim ispravama izdanim Dubrovniku, osim u Tvrtkovoju povelji iz god. 1355. (13. II)⁶⁴ u kojoj se spominje Toma Barnabaj. On je međutim, notar bosanske biskupije sa sjedištem u Đakovu. Za ostale se isprave izdane Dubrovniku ne zna tko su notari. Jedino za isprave bana Stjepana II. Kotromanića se može pretpostaviti da su ih pisali dubrovački notari ili notar.

Historijski sadržaj

I. Povelja Kulina bana Dubrovčanima iz god. 1189. (29. VIII).⁶⁵

Poveljom od 29. kolovoza 1189. bosanski ban Kulin (1180—1204) sklapa ugovor o miru i prijateljstvu s Dubrovnikom, dajući dubrovačkim *trgovcima*

⁵⁸ *Ibidem*, a. 14. (original).

⁵⁹ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Prilozi arhivskim serijama*, IV a, 22 (original na papiru).

⁶⁰ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XII, str. 305.

⁶¹ V. Corović, *Kralj Tvrtko I Kotromanić*, str. 105.

⁶² T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XVII, str. 442.

⁶³ Historijski arhiv u Dubrovniku, *Acta sanctae Mariae maioris*, 38.

⁶⁴ T. Smičiklas, *Codex diplomaticus...*, XII, str. 269—270.

⁶⁵ *Vidi* bilješku 1.

povlastice a drugim dubrovačkim građanima *slobodu kretanja i boravka u Bosni*.

Iz te najstarije sačuvane bosanske latinske povelje može se vidjeti da je Bosna u drugoj polovici 12. stoljeća imala trgovačke odnose s Dubrovnikom. Koliko su oni bili razvijeni, ne može se saznati iz same povelje. Čime se sve trgovalo, ne navodi se u povelji, ali se može naslutiti. To će kasnije biti jasno iz drugih isprava. Povlasticama u toj povelji Kulin ban je položio temelje kasnijoj veoma razvijenoj trgovini Dubrovnika i Bosne.

Kulin je u to vrijeme potpuno neovisan ban koji izdaje povelju bez ičijeg utjecaja. Vjerski je u to vrijeme orijentiran kršćanski, i to prema obredu rimske crkve jer povelju datira po Kristovu rođenju a ne od postanka svijeta, kako su to činili raški vladari i uopće vladari koji pripadaju obredu istočne crkve. Kulin je dakle pod utjecajem Zapada što potvrđuju i kasniji izvori, a tek kasnije se saznaje za patarenstvo u njegovoj državi koje nije postojalo već je nametnuto od susjeda.

II. Povelja bana Stjepana II. Kotromanića Dubrovčanima iz god. 1333. (15. II).⁶⁶

Objekt ove povelje je poluotok Pelješac s Prevlakom do Lovišta. Ranije se poluotok Pelješac nazivao *Stonski Rat*, latinski *Puncta Stagni*. Kraće se naziva samo *Rat*.⁶⁷

Za darovana mjesta u navedenoj povelji bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1333. (15. II) Dubrovčani su uspjeli iste godine, mjesec dana prije (22. I), isposlovati povelju od srpskog kralja Dušana.⁶⁸ To bi onda trebalo značiti da su sredinom veljače 1333. godine ta mjesta konačno došla u bosansku vlast, nakon rata između bosanskog bana i srpskog kralja koji je trajao između god. 1331. i 1333. U tom je ratu bosanski ban zauzeo i onaj dio Zahumlja koji nije uspio god. 1326.⁶⁹ Dubrovčani su iskoristili bosansko-srpski rat i nastupili kao posrednici u trenutku kad je srpska država slabila u Zahumlju a bosanska jačala. Naime srpski kralj, kasniji car Dušan bio je zauzet osvajanjem Makedonije i Grčke pa nije mogao na sve strane ratovati. Stoga je on Dubrovčanima ustupio *Stonski Rat* s okolicom, *Prevlaku* i *Posrednicu* (optok rijeke Neretve do mora), iako su ti dijelovi zapravo već bili u rukama bosanskog bana. Da je to tako, jasno kazuje navedena povelja bana Stjepana II. Kotromanića koji nije htio Dubrovčanima ustupiti sva ona mjesta koja im je dao kralj Dušan, nego samo *Stonski Rat*. Dubrovčani smatraju da su *Stonski Rat* primili zakonski i od srpskog kralja i od bosanskog bana, što je pak samo po sebi kontradiktorno. Naime, logično bi bilo da im ga daruje onaj tko ima nad njime stvarnu vlast. U stvari, tada je još trajalo ratno stanje pa je kralj Dušan smatrao da ima pravo na Zahumlje, bez obzira što ga je ratom već izgubio, te da može dijelovima toga teritorija ras-

⁶⁶ Vidi bilj. 2.

⁶⁷ V. Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika, Pelješki zbornik*, 1976, str. 81.

⁶⁸ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, Sremski Karlovci 1929, str. 48—52.

⁶⁹ V. Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, str. 86—87.

polagati i ustupati ih drugome kako hoće. S druge strane, bosanski ban Stjepan II. Kotromanić je u razdoblju od god. 1326—1333. osvojio Zahumlje, a Stonski Rat smatrao dijelom Zahumlja pa ga i on s punim pravom može ustupiti komu hoće. Dubrovčani su u prijateljskim odnosima i s jednim i s drugim vladarom pa su Stonski Rat nastojali mirnim putem dobiti. Dobro su iskoristili svoju diplomatsku i političku sposobnost, uviđajući da i bosanski ban i srpski kralj znaju da je Stonski Rat važno pomorsko i strateško područje i da ni jednom od njih dvojice nije svejedno tko će ga dobiti. I jednom i drugom vladaru Dubrovčani se obvezuju na godišnje plaćanje (dare et solvere pro tributo et censu). Dubrovčani su taj godišnji danak bosanskim vladarima plaćali sve do pada Bosne pod Turke godine 1463. Isto su tako nastavili davati srpskom vladaru odnosno srpskom samostanu Svetog Mihovila u Jeruzalemu.⁷⁰ Štoviše, Dubrovčani su za Stonski Rat od Dušana god. 1334. (19. V) dobili novu povelju.⁷¹ Nastojali su da na sve načine osiguraju prirodno zaštitu Dubrovniku i njegovo teritorijalno proširenje.

Akcija Dubrovčana da dobiju Stonski Rat od bosanskog i srpskog vladara započela je od godine 1326. Oni su težili da ga dobiju *trajno* (in perpetuum), kao *feud* (feudum), ili *kupnjom* (compera) ili u *najam* (affictus). Dubrovačka vlada u ovim izrazima nije pravila državnopravne distinkcije. Cilj je bio dobiti Stonski Rat zauvijek.⁷² Međutim, u banovoj se povelji izričito kaže da im se Stonski Rat daje u *baštinu* (eorum propria res). Taj se pojam baštine bitno razlikuje od pojma feud. Feud je privremeno vlasništvo, bez obzira što su vremenskim slijedom mnogi feudi postali trajni. Feud uključuje obveze feudalaca prema vladaru u pitanju vjernosti i priznavanja nadmoćnosti.⁷³ Dati u baštinu, ovdje znači davanje Stonskog Rata i Prevlake s okolicom u vlasništvo bez feudalnih obveza »cum omni iuris accione et iurisdiccione, ... et de ipsis perpetuo quodlibet eorum velle faciant tamquam de eorum propria re«, kako stoji u navedenoj povelji. Kasnije uvođenje sustava ekonomskog feudalizma na Stonskom Ratu od strane dubrovačke vlade ne protivi se pojmu baštine iz Kotromanićeve povelje. Dubrovačka je vlada naime, kasnije razdijelila poveljom dobiveni teritorij između svoje vlastele i nekih građana s ograničenim pravom posjedovanja koje je kasnije nestalo, a stanovnici Stonskog Rata postali kmetovima dubrovačke vlastele. Takvo se posjedovanje u starim dubrovačkim dokumentima ponekad naziva *feudom*.⁷⁴ Dubrovčani nisu dakle dobili Stonski Rat s Prevlakom i okolicom ni u feud, niti u najam, a nijesu ih ni kupili, nego su im ta mjesta u bosanskoj banovoj povelji darovana *zauvijek u baštinu*, uz klauzulu da su obvezni godišnje plaćati 500 perpera bosanskim vladarima, ne primati banove pobunjenike u svoja mjesta, te banu i njegovim sinovima i nasljednicima osigurati kuću sa stambenim prostorom, bez naknade troškova, kad oni budu dolazili u Dubrovnik. Međutim, s pravom se može postaviti pitanje o pojmu »baštine«, kakva je to *baština* za koju se plaća godišnji dohodak, i to sve do god. 1463.?

Dubrovčani su dužni davati dohodak od 500 perpera dubrovačke valute i onda ako ban Stjepan prestane biti humski gospodar. U vrijeme izdavanja

⁷⁰ Ibidem, str. 89.

⁷¹ Lj. Stojanović, *Stare srpske povelje i pisma*, I/1, str. 53—54.

⁷² V. Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, str. 87—88.

⁷³ Ibidem, str. 88.

⁷⁴ Ibidem.

ove povelje tek je bio završio rat pa ni ban Stjepan ni Dubrovčani nisu bili sigurni hoće li Hum odnosno Zahumlje ostati u bosanskoj vlasti. Ti su krajevi bili novostečeni za Bosnu pa je trebalo biti taktičan da se oni ne izgube. U slučaju da se to dogodi, to ban Stjepan se osigurao što bi mu se i dalje za njih trebao davati dohodak. U Stonu se nalazio trg soli, vina, ribe, ulja i slično, što je bilo od velike koristi i važnosti za bosansku banovinu.⁷⁵

Pored navedenog, u ovoj povelji ban Stjepan II. Kotromanić dozvoljava Dubrovčanima prokopati kanal preko Prevlake kako bi Pelješac učinili otokom. Dubrovčani su se tom mišljenju bavili od god. 1326. Ovdje se izgleda ne radi o prokopavanju kanala za plovidbu, nego o jarku koji bi poslužio u obrambene svrhe. Kanalom bi se utvrdio dubrovački obrambeni sustav otoka.⁷⁶

Ban Stjepan se u povelji obvezuje da će se ugovorenog držati i, ako bi se tko tomu suprotstavio, on obećaje da će upotrijebiti svu svoju moć za obranu dubrovačkih prava stečenih u povelji.

III. Pismo bana Stjepana II. Kotromanića dubrovačkoj općini iz god. 1334. (10. XII).⁷⁷

Ovo pismo upućeno je tadašnjem dubrovačkom knezu Marku Justinijanu kojim bosanski ban Stjepan II. Kotromanić javlja knezu, sucima, dubrovačkom vijeću i dubrovačkoj općini da su njihovi trgovci Klime Deršić, Valla, Maše i Bogun sa svojim ljudima namirili sve propisane državne pristojbine na trgu Neretvi koji su zakupili za prodaju soli. Također, ne postoje nikakvi drugi dugovi između bana i rečenih trgovaca, a sol koja se nalazi na trgu u Neretvi pripada trgovcu Klimi Deršiću.

Prijepis ovog pisma u knjizi dubrovačkih *Diversa cancellariae* za god. 1334. u Historijskom arhivu u Dubrovniku, donosi da je navedeno pismo bosanskog bana Stjepana II. Kotromanića iz god. 1334. imalo pečat izrađen od plavog voska u kojem je figura naoružanog viteza na konju.

Trg Neretva se u latinskim izvorima spominje kao »Forum Narenti vel mercatum de Narenta«. To je ustvari *trg Drijeva* koji se nalazio nasuprot današnjeg mjesta Gabela na lijevoj strani Neretve, a na desnoj strani rječice Krupe. Tu su Dubrovčani imali svoje guvernerstvo s carinicima. U Drijevu se trgovalo najviše solju, ali i metalima koji su bili jedan od najlakših načina stjecanja kapitala u srednjovjekovnoj bosanskoj državi. Na tom se trgu također trgovalo i drugom trgovačkom robom, pa čak i robovima. Bilo je više slučajeva da su u Drijevu bosanski vladari i velmože međusobno dijelili prihode toga trga, a u dosta slučajeva taj su trg davali dubrovačkim i drugim trgovcima u zakup.

Iz navedenog pisma bana Stjepana II. Kotromanića može se vidjeti da se u njegovo vrijeme u Neretvi trgovalo ponajviše solju, ali i drugom robom, i da su postojale *dažbine* ili *naplate* koje je bosanski ban naplaćivao od dubrovačkih trgovaca. Prvi spomenuti dubrovački trgovac solju u ovom pismu,

⁷⁵ M. Vego, *Naselja Bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, str. 34.

⁷⁶ V. Foretić, *Kada je i kako Stonski Rat došao pod vlast Dubrovnika*, str. 89—90.

⁷⁷ Vidi bilj. 3.

Klime Deršić, može se naći i u drugim Tvrtkovim ispravama. Mislim da bi ga ispravno trebalo čitati *de Drrsa* a ne *de Dersia* kako to neki rade, kako je navedeno u paleografskoj analizi toga pisma.

Datum in Bossina in curia nostra je najraniji podatak da je postojalo mjesto *Bosna* u srednjovjekovnoj Bosni. O tome su do sada dali najjasniju sliku P. Anđelić i M. Ančić.⁷⁸

IV. Povelja bana Tvrtka Dubrovčanima iz god. 1355. (13. II).⁷⁹

Ova je povelja originalni prijepis nastao iste godine kad i izvornik. Nju je u ime bana Tvrtka predao dubrovačkom knezu Nikoli Barbadiku i dubrovačkom Malom vijeću banov čovjek Miloš Radoslavić. Ispravu je popratio hrvatskim jezikom ban Tvrtko (1353—1391, od god. 1377. kralja), a napisao ju je javni notar bosanske biskupije Toma Barnabaj, uz ovlaštenje samog bana Tvrtka. Na izvorniku su visjela tri pečata: banov, bosanskog biskupa franjevca Pelegrina i pečat đakovačkog kaptola. Dubrovački knez i Malo vijeće naložili su svome notararu da tu ispravu prepíše u knjigu zapisnička dubrovačke vlade, te je tako njezin sadržaj sačuvan do naših dana. U njoj ban Tvrtko, nakon pozdrava upućenog dubrovačkom knezu Nikoli Barbadiku, sucima, Vijeću i cijeloj dubrovačkoj općini, javlja da su dubrovački trgovci Junio Držić i Biste Bunić držali trgove na Neretvi i Ostružnici i trgovali u vrijeme njegovog (Tvrtkovog) strica (Stjepana II. Kotromanića) i da su podmirili sve dugove. Sam ban Stjepan je na samrti, kako su to prenijeli Tvrtku njegovi ljudi, izjavio da su ti isti trgovci svako dugovanje podmirili i sve račune isplatili. Stoga ban Tvrtko, radi spasa duše svoga strica i predčasnika i radi vlastitog spasenja, izdaje ispravu po kojoj su ti trgovci slobodni od ikakvog prigovora da su ikome išta dužni i po kojoj ih nitko ne smije teretiti ni za kakva dugovanja iz vremena Tvrtkova strica bana Stjepana. Štoviše, ni samom banu Tvrtku nisu ništa dužni. Ban Tvrtko je ovu ispravu izdao u Đakovu uz prisustvo mnoštva svjedoka, među kojima je i bosanski biskup Pelegrin.

Miloš Radoslavić je Tvrtkov službenik. Za godinu 1355. zna se preko ove isprave da je dubrovački knez bio Nikola Barbadigo. Toma Barnabaj je javni notar bosanske biskupije kojoj je sjedište u Đakovu, u vrijeme izdavanja navedene povelje. Đakovački biskup bio je franjevac Pelegrin ili Peregrin, porijeklom Saksonac. Najprije je bio vikar bosanskih franjevaca, a onda ga je papa Klement IV. 28. siječnja 1349. imenovao bosanskim biskupom sa sjedištem u Đakovu. Imao je dosta uspjeha u Bosni za vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića i bana Tvrtka. Tvrtko ga u ispravama naziva i svojim duhovnim ocem. Njegovo biskupovanje traje od 1349. do 1356. godine. Za vrijeme svog vikarijata u Bosni bio je veoma povjerljiv čovjek za Mlečane, pogotovu kad je postao bosanskim biskupom. Odigrao je tada veliku političku

⁷⁸ P. Anđelić, *Bobovac i Kraljeva Sutjeska. Stolna mjesta bosanskih vladara u XIV i XV stoljeću*, Sarajevo 1973, str. 231—234; M. Ančić, Gdje je bio podignut prvi franjevački samostan u srednjovjekovnoj Bosni, *Prilozi*. Institut za historiju u Sarajevu, XX, 1985, br. 21, str. 95—114; M. Brković, Povelja bosanskog kralja Stjepana Ostoje iz godine 1417, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Razdio povijesnih znanosti*, 26 (13), 1987, str. 234.

⁷⁹ Vidi bilj. 4.

misiju u korist mletačkih odnosa prema Bosni, Hrvatskoj i primorskim gradovima. Kad je Pelegrin postao bosanski biskup, novi je vikar imenovan za Bosnu, također franjevac Franjo iz Firenze, kojega također nalazimo u navedenoj Tvrtkovoju povelji iz god. 1355. među svjedocima.

Pored trga na Neretvi, o kojem je bilo govora u ispravama bana Stjepana II. Kotromanića, u ovom se Tvrtkovom pismu spominje i trg *Ostružnica*. Ostružnica je srednjovjekovno naselje koje se nalazilo u dolini rijeke Fojnice blizu grada Fojnice gdje se i danas nalazi. U njoj su se nalazili bogati rudnici srebra koje su bosanski vladari davali u zakup dubrovačkim trgovcima naplaćujući carine. U Ostružnici su postojale carine još za Tvrtkova prethodnika Stjepana II. U izvorima se Ostružnica ponekad naziva Tresnica ili Stresnica pa ju se ponekad miješa s Trešnjicom u srpskom Podrinju.⁸⁰ U ovoj se Tvrtkovoju povelji Ostružnica naziva »forum Ostrusnica«.

Svjedoci ove Tvrtkove isprave su, uz spomenutog bosanskog biskupa Pelegrina, njegova vikara Franju iz Firenze, još dva bosanska svećenika, zatim knez Vukoslav Nahojević, knez Mustanj Bubanjić, velikaši Stipoje Hrvatinić i Stepsa Družić, magistar Nikola sin župana Mihovila iz Bresne, đakovački župan Klečina, te biskupovi službenici i podanici. Ban Tvrtko pečati ovu ispravu svojim pečatom na prstenu jer uza se nema svoga većeg pečata. On mu vjerojatno još nije bio gotov jer su mu to prve godine banovanja, a osim toga Đakovo mu nije stolno mjesto i on se tu našao u prolazu s nekolicinom svojih velmoža. Uz banov pečat prisutni su i već spomenuti biskupski i kaptolski pečati.

V. Povelja bana Tvrtka Dubrovčanima iz god. 1355. (I. IX).⁸¹

Ovu je povelju ban Tvrtko skupa s bratom Vukom i majkom Jelenom izdao dubrovačkoj općini koja mu je uputila svoje poslanstvo u osobama svojih građana Šimuna Rastića i Klime Držića da mole bana da primi Dubrovnik u svoju zaštitu. Saslušavši dubrovačke poslanike ban Tvrtko, skupa s bratom i majkom udovicom Jelenom, odgovara im da je već primio dubrovačku općinu pod svoju zaštitu sa svim ljudima koji pripadaju tom gradu, s njihovim dobrima. Tvrtko obećava Dubrovčanima zaštitu i okrilje, povjerenje, običaje, slobodu i sva prava koja su imali za vrijeme slavne uspomene njegova predčasnika i strica Stjepana.

Klime Držić se često spominje u Tvrtkovim ispravama, a sada ga vidimo i kao dubrovačkog poslanika u Bosni. U dosta su slučajeva dubrovački trgovci vršili i diplomatsku misiju u Bosni.

Ban Tvrtko je na početku svoga banovanja Bosnom upravljao skupa s mlađim bratom Vukom i majkom Jelenom. Brat mu je Vuk (1354—1377) bio mlađi od njega. Nakon smrti Stjepana II. Kotromanića, njihova strica i oca im Vladislava (1326—1354), bosanskom banovinom upravljali su braća Tvrtko i Vuk skupa s majkom Jelenom. Poslije je došlo do razmirica među braćom pa je Vuk morao bježati u Dubrovnik. Dubrovčani su puno ulagali truda da ih pomire, ali im to nije uspjelo. Čak je i sam papa intervenirao i stao na Vukovu stranu, tražeći da se Vuku vrati očevina u Bosni. Ni papino nastoja-

⁸⁰ M. Vego, *Naselja Bosanske srednjovjekovne države*, str. 88—89.

⁸¹ Vidi bilj. 5.

nje nije koristilo pa su braća i dalje ostali u zavadi. Mladom banu Tvrtku je to dosadilo i dosta škodilo u njegovom upravljanju Bosnom. Do pomirenja je došlo neočekivano, i to za vrijeme Vukovog napada s vojskom na brata Tvrtka. Braću je uspio pomiriti Tvrtkov velikaš Stjepan Rajković. Tvrtko je tada dao Vuku i jedan dio Bosne na upravu.⁸² Vuk se u ovoj povelji naziva *comes*.

Domina Helena je Tvrtkova i Vukova majka Jelena koja je iz roda knezova Šubića. Njezina udaja za Tvrtkova oca Vladislava bila je pompozna. Ban Stjepan II. Kotromanić išao je osobno po nju s velikim mnoštvom svatova u oblasti knezova Šubića. Nakon smrti bana Stjepana i njezinog muža Vladislava odigrala je veliku ulogu u očuvanju bosanske banovine sinu Tvrtku koju mu je stric predao na upravu.⁸³ Nalazila se na dvoru ugarsko-hrvaskog kralja Ludovika I. Anžuvina (1342—1382) skupa s mlađim sinom Vukom kad se udavala kći bana Stjepana II. Elizabeta. U početku Tvrtkova banovanja, skupa sa sinovima izdaje isprave.

Ban Tvrtko pečati ovu povelju pečatom svoga prethodnika jer njegov još nije gotov. I po tome se vidi da ban Tvrtko s pečatom svoga banovanja nema uređenu kancelariju. Prethodnu latinsku ispravu piše mu kaptolski notar u Đakovu, a on je pečati malim pečatom s prstena. Sad se pak izričito spominje da mu pečat nije gotov. Njegova samostalnost u vladanju i bolje organizirana kancelarija dolazi poslije.

Još jedna novost u ovoj ispravi je njezino datiranje u gradu Visokom. *Castrum Visoko* se u ovoj povelji po prvi put spominje kao mjesto izdavanja latinskih isprava, što ne znači da to mjesto nije i ranije spominjano u drugim ispravama. Grad se Visoko nalazio na jednom većem brdu na jugozapadnoj strani današnjeg Visokog. Njegovi ostaci i danas postoje. Ležao je na prometnom putu prema župama Sutjesci i Lepenici. Grad je najvjerojatnije sazidan u vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića. Imao je svoje predgrađe odnosno podgrađe ili varoš zvanu *Podvisoki* gdje je bilo stalno naselje s trgovom. Visoko ili Podvisoko su poslije god. 1355. postali jedno od stolnih mjesta bosanskih vladara u kojima su oni primali strane i domaće poslanike i često izdavali isprave, pogotovo tokom 15. stoljeća. I danas se jedan predio u Visokom zove Kraljevac. U Visokom je sagrađen i jedan od najstarijih franjevačkih samostana u Bosni.⁸⁴ Srednjovjekovno sjedište malazilo se u *Moštri* (periferija Visokog). Visoko se u izvorima spominje i kao *Visoki* i *Visoka*.

VI. Povelja bana Tvrtka Dubrovčanima iz god. 1356. (14. III).⁸⁵

I ovu povelju kao i prethodnu ban Tvrtko izdaje skupa s mlađim bratom Vukom i majkom Jelenom dubrovačkom knezu Nikoli Barbadiku, sucima, članovima vijeća i cijeloj dubrovačkoj općini. Iz nje se razabire da su Dubrovčani na čelu sa svojom vladom najprije poslali Tvrtku pismo u kojem obećaju da se cijela dubrovačka općina obvezuje čuvati prava, slobode, običaje,

⁸² *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, Sarajevo 1942, str. 301—306.

⁸³ *Ibidem*, str. 281—328.

⁸⁴ M. Vego, *Naselja Bosanske srednjovjekovne države*, str. 125—126.

⁸⁵ *Vidi bilj. 6.*

ugovore i protektorat, kao što je bilo u vrijeme bana Stjepana II. Kotromanića. Zauzvrat traže od Tvrtka da se i on obveže njima da će štiti sve dubrovačke trgovce s njihovom robom, svojim jamstvom, kako bi oni imali njegovo povjerenje i bili pod njegovim okriljem; da poštuje i čuva dubrovačku općinu u svim pravima, slobodi, običaju i protektoratu, kao što je to činio njegov prethodnik i stric ban Stjepan. Ban Tvrtko im to sve zajamči i potvrdi visećim pečatom svoga prethodnika bana Stjepana jer nije imao svoga vlastitog.

Isprva je datirana »*in curia in Nerethua*« u kojoj je i njegov prethodnik izdao isprave. Ovo je ujedno prva Tvrtkova latinska isprava izdana u Neretvi koja odgovara toponimu Drijeva, koja se neprestano u latinskim poveljama i pismima spominju kao »Neretva«.

Ova je isprava jedna iz niza koje su izdavane Dubrovniku od svakog novog bosanskog vladara, kako bi mu se moglo potvrditi stare privilegije, osobito slobodna trgovina.

VII. *Pismo kralja Tvrtka I. dubrovačkoj općini iz god. 1385. (3. XI).*⁸⁶

Ovo je Tvrtkovo pismo dosta oštećeno s desne strane pergamene pa je teško odgonetnuti njegov potpuni sadržaj. Ipak se može razabrati da se radi o poslanstvu dvorskog podanika Jurja koga kralj Tvrtko I. šalje dubrovačkoj općini po *mogoriš* u iznosu od osam stotina florena. Da nije tekst pisma oštećen, zasigurno bi se moglo naći još historijskih podataka u ovoj ispravi.

Mogoriš, o kojem je riječ u ovom Tvrtkovom pismu, jedna je vrst danka kojeg je dubrovačka općina plaćala najprije svojim susjedima humskim knezovima a kasnije bosanskim vladarima. Dubrovčanin Rastić smatra da su Dubrovčani počeli plaćati mogoriš u 11. stoljeću. On kaže da je god. 1017. sklopljen ugovor s bosanskim »kraljem«. Tim se ugovorom Dubrovčani obvezuju plaćati »kralju« godišnji danak od pet stotina perpera za uzvrat slobodne trgovine po Bosni. Pri isplati toga mogoriša bosanski »kralj« bi svaki put slao Dubrovniku jednu kravu »vaca mogarisio«. Međutim, u Bosni tada nije bilo kraljeva, ali se »mogoriška krava« spominje u dubrovačkim *Libri reformationum* 13. rujna 1379. Mogoriš su Dubrovčani plaćali obično o blagdanima sv. Vlahе,⁸⁷ i sv. Mihovila (Miholj dan).⁸⁸ Mogoriš se spominje ne samo u ispravama kralja Tvrtka I. nego i u ispravama njegovih prethodnika i nasljednika.

VIII. *Pismo kralja Tvrtka I. Dubrovčanima iz god. 1387. (20. X).*⁸⁹

U ovom pismu kralj Tvrtko I. pod gradom Bobovcem piše Dubrovčanima, svojim dragim prijateljima, da je hvala Bogu zdravo i da im šalje svoga vjernog čovjeka poslanika Splicićana Ciprijana Ivanova, da mu pošalju dvije tisuće perpera kao Dmitrovdanski dohodak. Pismo je adresirano na dubrovačkog kneza, suce i vijeće.

⁸⁶ Vidi bilj. 7.

⁸⁷ *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, str. 258, bilj. 34.

⁸⁸ *Ibidem*, str. 608—609.

⁸⁹ Vidi bilj. 8.

U vrijeme izdavanja ovog Tvrtkova pisma, jedino je grad Dubrovnik u južnom primorju ostao vjeran Sigismundu (1387—1437) i Mariji (1382—1395), položivši im zakletvu vjernosti 24. srpnja 1387.⁹⁰ Svi su se drugi gradovi kolebali i tražili utočišta na drugim stranama, ponajviše u krilu bosanskog kraljevstva. Kralj Tvrtko je pustio Dubrovnik na miru. Nije mu smetalo što su Dubrovčani položili zakletvu njegovom suparniku, što je i razumljivo jer je bio zauzet oko osvajanja drugih primorskih gradova.

Tvrtkov poslanik iz ovog pisma *Ciprianus domini Johannis de Ciprianis de Spaleto*, također se i god. 1388. (15. XI) spominje kao »nuncius specialis serenissimi domini Regis Bosne, Rassie et partium Maritimarum« primajući za kralja Tvrtka dvije tisuće perpera svetodmitarskog dohotka, a 24. studenoga iste godine šezdeset perpera »pro magarisio«.⁹¹ Zasigurno je on ovaj posao obavljao u ime kralja Tvrtka nekoliko godina.

IX. Pismo kralja Dabiše Dubrovčanima iz god. 1392. (6. VI).⁹²

U ovom pismu kralj Dabiša javlja svojim dragim prijateljima Dubrovčanima kako im je već prije poslao pismo⁹³ po svome sluzi Radoslavu Senkoviću, u kojem se daje punomoć Dubrovčaninu Dragoju Gučetiću i njegovoj braći za istragu protiv bivšeg carinika u Srebrenici, Dubrovčanina Novaka Maćedola, koji je kralju ostao dužan devedeset i pet libara finog srebra. U sadašnjem pismu kralj Dabiša piše da je dubrovačka općina dužna dozvoliti Gučetiću istragu protiv Maćedola i da bi ga on sam prisilio na vraćanje duga da nije pobjegao iz Srebrenice. Čuvši da je spomenuti Novak u Dubrovniku, kralj moli Dubrovčane da se taj spor što prije riješi.

Dragoje *Gučetić* kojega kralj Dabiša ovlašćuje za rješavanje spora u pogledu rečenog duga, po svojoj prilici je ista osoba koja se javlja više puta u svojstvu dubrovačkog poslanika bosansko-humskim vladarima. Tako ga nalazimo kao poslanika kralja Tvrtka I. u dvorcu Bišće u Podgradini ispod Blagaja, u vrijeme kraljeva boravka u Humu.⁹⁴

Srebrenica u kojoj je Dubrovčanin Novak Maćedol držao carine zasigurno je poznati bosanski srednjovjekovni grad u kojem se nalazio bogati rudnik srebra i olova. U njemu su inače Dubrovčani osnovali svoju koloniju, a njihovi su trgovci uzimali od bosansko-humskih vladara rude i carine u zakup. Na čelu kolonije Dubrovčani su imali svoga konzula. Kolonija je imala čak i svoj statut.⁹⁵

Toponim *Bradina* u kojoj je datirana ova isprava nalazila se na Ivan planini, u župi Neretva, na putu između Konjica i Ivan planine kuda je u srednjem vijeku vodio poznati trgovački put. U Bradini su se odmarali trgovci i pretovarali karavane.⁹⁶ U samoj Bradini nalazilo se mjesto gdje je bila

⁹⁰ *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, XXI/1909, str. 521—522.

⁹¹ Dodatak napomenama na pisma izdana u drugoj knjizi *Spomenika srpskih* M. Pucića, *Spomenik. Srpska kraljevska akademija*, XI, 1892, str. 102.

⁹² *Vidi bilj.* 9.

⁹³ To je pismo također iz god. 1392. (6. VI) objavio M. Pucić, *Spomenici...*, II, str. 35.

⁹⁴ *Poviest hrvatskih zemalja Bosne i Hercegovine*, I, str. 322—323.

⁹⁵ M. Vego, *Naselja Bosanske srednjovjekovne države*, str. 108.

⁹⁶ *Ibidem*, str. 19.

smještena kraljeva svita u vrijeme njegova dolaska i gdje su inače boravili kraljevi službenici koji su obavljali kraljeve poslove u vezi trgovine i druge državne poslove. To se mjesto u originalu ove isprave naziva *Navian*, ali ga neki (Jireček) čitaju i kao »Ivan«. Uglavnom, radi se o mjestu na Ivan planini koje se u ovom pismu na latinskom piše »Navian«, to jest »na Ivanu« ili »u Ivanu«.

Milko Brković

MEDIEVAL LATIN DOCUMENTS ISSUED TO THE BOSNIAN RULERS IN DUBROVNIK

Summary

Nine legal documents written in latin and issued to the Bosnian rulers in Dubrovnik have been examined in this article. They are: the charter of Kulin ban dating 1189; a document and a letter by ban Stjepan II Kotromanić from 1333 and 1334; two letters by King Tvrtko I from 1385 and 1387 and one letter by king Dabiša from 1392. Most of these documents concern the trade between Dubrovnik and Bosnia. The author has examined them from the diplomatical and historical point of view. They have been analysed paleographically pointing out the differences in transcription made by the publishers with author's opinion on it.